

5232
433
Ақылбек ШАЯХМЕТ

Мөлдір бұлақ

Светлый родник

Бүтүнчүлүк үчүн
Алла Талаа

от атоо
көзүңүз
позитивдүү
биз менен!

Алибек

Уалмур

г. Кочкор.

29.09.2004г.

Алибек.

Ақылбек Шаяхмет

Мөлдір бұлақ

Светлый родник

Қостанай – 2003

ББК 84 /5 Қаз/

Ш - -12

Ақылбек Шаяхмет

**Мөлдір бұлақ. Пьесалар.
Светлый родник. Пьесы**

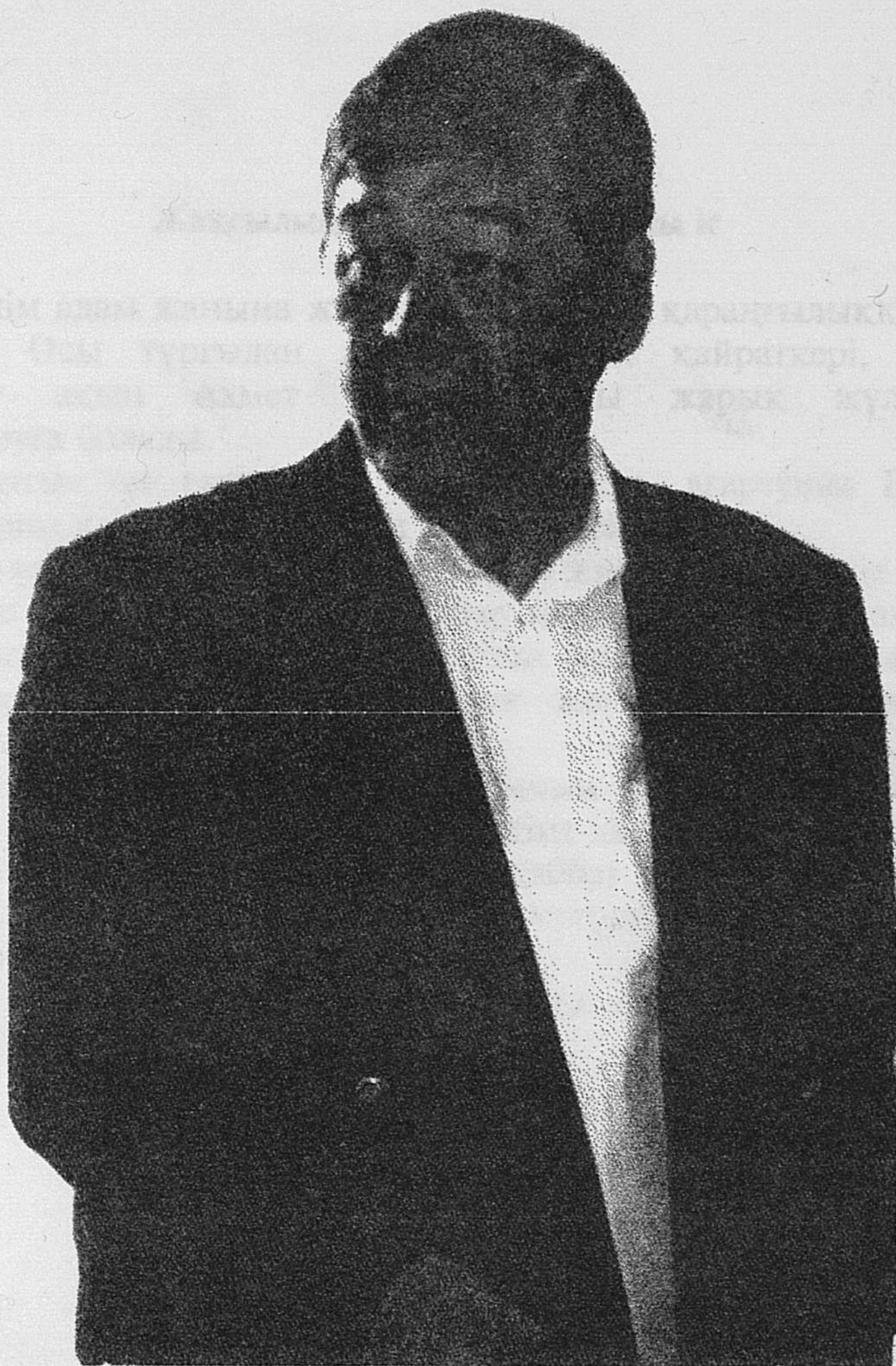
Ақынның жаңа кітабына кейінгі жылдары жазған пьесалары еніп отыр. «Алғыс пен Қарғыс немесе жарық пен көлеңке» ұлт ұстазы, ұлт ұйтқысы Ахмет Байтұрсыновқа арналса, «Таза бұлақ» қазіргі заман тақырыбын қозғайды.

Жазушының тілі шұрайлы, ойы орамды, тақырыбы өзекті.

ISBN 9965-01-861-8

Ш 4803250200
00/05/01

© Шаяхмет А.К. 2001

Акылбек Шаяхмет

Жақсылыққа қызмет ету - ұлы іс

Білім адам жанына жарық береді. Нұр қараңғылыққа сәуле түсіреді. Осы тұрғыдан келгенде қоғам қайраткері, ғалым, демократ ақын Ахмет Байтұрсыновты жарық жұлдызбен салыстыруға болады.

Жалғыз ол ғана емес, оның ұстазы, ағартушы Ыбырай Алтынсарин қазақ даласын күн сәулесіндей оятты.

Жазушы Ақылбек Шаяхметтің өз жинағын „Мөлдір бұлақ” деп атауы тегін емес. Жақсылық бар жерде алғыс бар, жамандық бар жерде қарғыс айтылмай қалмайды. Алайда, әр адамның жан-жүрегінде таза бұлақ болуы керек және одан достары мен жолаушылар қанып ішуі қажет.

Біздің университет қазақ халқының ұлы перзентінің есімін иеленген, мұның өзі біздерді оның ісіне адал болуға міндеттейді. „Филология” термині сөзге деген махаббат ұғымын білдірсе, осы сөздің арқасында автор мәңгілік адамгершілік тақырыпты тағы көтеріп отыр.

Ол көздеген мақсаттан шыға алды ма, құрметті оқырман, өздеріңіз төрелік айтасыздар!

Х. Уәлиев

А. Байтұрсынов атындағы ҚМУ ректоры

Служение добру — великое дело

Знание озаряет путь человека. Луч освещает темноту. А жизнь и творчество Ахмета Байтурсынова, общественного деятеля, ученого и поэта-демократа, можно сравнить с яркой звездой. Он, так же как и его учитель, просветитель Ибрай Алтынсарин, подобно лучу солнца, пробудил казахскую степь.

Я думаю, книга писателя Акылбека Шаяхмета не случайно названа „Светлый родник”. Ведь обе пьесы сборника объединены одной темой — вечной борьбой добра со злом. Где есть добро, есть и благодарность. Где есть зло, не обойтись без проклятия. Но изначально душа каждого человека — чистый родник. Поэтому так важно сохранить ее светлой, чистой, способной дарить тепло и радость окружающим.

Наш университет носит имя великого сына казахского народа Ахмета Байтурсынова, и это обязывает нас быть преданными его делу — делу служения своему народу. Поэтому примечательно, что Акылбек Шаяхмет в книге пьес говорит не только о наших славных земляках, но и поднимает те проблемы, которые заставляют задуматься, прежде всего, о вечных ценностях человеческой жизни.

А как ему это удалось, судить Вам, уважаемые читатели!

*Х. Валиев,
ректор КГУ им. А. Байтурсынова*

Алғыс пен Қарғыс
немесе Жарық пен Көлеңке
он бір көріністі пьеса

Бірінші көрініс

*Ақкөлдің жағасы. Қалың қамыстың арасы.
Сахнада қол ұстасқан Ахмет пен Іңкәр.*

Ахмет:

Сені көрсем, жүрегім аузыма тығылып, кеудеме сыймай кетеді. Кейде ұстаз алдында тұрған шәкірттей қобалжимын.

Іңкәр:

Ертең алыс сапарға аттанғалы отырсың. Қимай кетемін десейші.

Ахмет:

Ия, Іңкәр! Қимаймын. Арман жетелеп, намыс қамшылап, алысқа кетіп барамын. Мені бұл жолға ешкім айдап салған жоқ. Таңдауым осы. Мақсатым көп. Бірақ, қайда жүрсем де жүрегімнің төрінде өзін ғанасың.

Іңкәр:

„Әттең, тонның келтесі-ай” дейтін кеп өз басымда да бар. Менің қолым қысқа. Елдің сөзі ұзын, өсегі көп. Әйтпесе, өзінмен бірге кетер ем. Құс қанатындай қанат маған бітсе, сенің барған жеріңе самғап ұшып жетер ем.

Ахмет:

Көп ұзамай ораламын. Тағдыр жазса, сол кезде табысармыз. Сағынысып қауышармыз, жаным! */Төсіне басып, құшақтайды/.*

Іңкәр:

Жүрегі құрғыр бәріне сенеді, бірақ, өректі береді. Кейде ауыр ойлар еңсемді басады. Неге дегбірім қашады? Әлде келешек жақсылықтың, жақсы үміттің нышаны ма?!

Ахмет:

Солай деп жақсылыққа жориық.

Іңкәр:

Өзің жиі айта беретін ана өткен замандағы Қыз Жібек,

Ендік секілді сүйгеніне қосыла алмай, арманда кеткен, зар жылаған қыз аз ба?! Көп болса, көп мұңлықтың бірі болып қалармын. Бірақ, көзімді ашып көргенім өзінсің. Не десең де, көнемін.

Ахмет:

Олай қапаланба, Іңкәр! Оқу іздеу, өнерге ұмтылу-- жан құмарлығы. Мен сол құмарымды басу үшін ғана емес, туып-өскен ел-жұртымның көзін ашу үшін жол жүргелі отырмын. Қалаға орналасып, бірінғайланып болған соң тағы келіп, өзінді алып кетермін. Сен де оқу оқисың.

Іңкәр:

Айтқаның келсін. Ахмет! Мына орамалды өзіңе арнап кестелеп тіккен едім.

Өзімдей көр. Өзімдей болмаса, көзімдей көріп жүрерсің.

Ахмет:

Рахмет, жаным! */орамалды алып, ерніне басады/.*

Қарсы алғанда елден ерек таңымды,

Сағынышың нұрға бөлеп жанымды,

Екеуміздің есіміміз жазылған

Қолыма алам әсем орамалыңды.

Айшықты етіп гүл салыпсың бетіне,

Жібек жіптен шашақ тоқып шетіне.

Біз екеуміз!

Екеу болсақ, біргеміз,

Бірге болсақ, бөлінбейміз екіге!

Іңкәр:

Ия, біз екеуміз! */дауыстап айқайлап, сыңғырлап күледі/*

Екеу ешқашан да бөлінбейді.

Ахмет:

Дұрыс айтасың. Өмірде барлығы да егіз жаратылған. Адам да, аң мен құс та, тіпті өсімдіктер де жұбымен ғана өмір сүреді.

Екеуі қосылып:

Біз екеуміз! Бөлінбейді іргеміз! Мәңгі-бақи біргеміз!

/көңілді әуен, қуанышты күлкі/

Екінші көрініс

Абақты. Ахмет темір тордың ар жағында.

Терезенің алдына он бес-он алты жастағы қыз келеді.

Қыз:

Аға, Сізге тамақ әкеліп едім.

Ахмет:

Рахмет, қарындасым! Қарным аш емес. Маған осы араның тамағы да жетеді.

Қыз:

Бір тілім нан мен қатықсыз қара су ас болып жарыта ма?! Ас - адамның арқауы демей ме? Ішіп алыңыз!

Ахмет:

Рахмет, айналайын! Қарнымның ашқанына емес, қадірімнің қашқанына жылаймын деген екен бұрынғылар. Тапқан-таянғаның өз басыңа жетпей жүріп, мұның не, жаным-ау! Бұдан былай маған тамақ әкелмей-ақ қой.

Қыз:

Жоқ, аға! Қолымды қақпаңыз. Ниетімді қайтармаңыз. Өзіңізге деген ықыласым ғой. Сіз халыққа керек адамсыз.

Ахмет:

Оны қайдан білдің?

Қыз:

Ел құлағы елу емес пе?!

Ахмет:

Өзіңді осы түрме ішінде бұрын да көрдім. Есімің кім, қарындасым?

Қыз:

Есімім Александра. Әке-шешеден ерте айырылған соң осы түрменің еденін жуып, күнкөріс жасап жүрмін.

Ахмет:

Тағдыр ісіне не шара?! Ықыласыңа тағы да рахмет, қарындасым. Ендеше маған тағы бір көмек жаса. Менің жазған-сызғандарымды осындағы бір таныстарыма апарып қою керек еді.

Қыз:

Аға, сіздің өтінішіңізді орындау мен үшін үлкен абырой. Бұлжытпай орындаймын!

Ахмет:

Ендеше ертең бір айналып соқ. Мен барлығын дайындап

қояйын.

Қыз:

Жақсы, аға! Көріскенше сау болыңыз!

Ахмет:

Сау бол, айналайын!

Қыз шығып кетеді.

Ахмет /өзіне өзі/:

Киіктің асығындай бала екен. Мінезі де, тіпті мүсіні де Іңкөрдан айнымайды. Ақкөлдің жағасына, Аққұмның даласына қайтып келемін деген уәдем бар еді. Мына кері кеткен заман ырқыма қойды ма? Жаралы жанымды қалай жұбатайын? Жүректегі запыранды қалай кетірейін? Тар қапаста даланы аңсасам да, елді сағынсам да көз алдымда Іңкөр тұрады.

Ахмет ақырын әндетеді. Әуелі баяулатып бастаса да кейін дауысы күшейе түседі:

Аққұмның бір қызы бар Іңкөр атты,
Сөзі бар алуа, шекер, балдан төтті.
Адамның өзі көрген абзалы екен,
Айтайын өлең қылып перизатты.
Көзімнің жанарындай сәулем едің,
Көңлімнің қуанышты дәурені едің.
Ойымнан жатсам-тұрсам еш кетпейсің,
Басымды не сиқырмен әуреледің?

Үшінші көрініс

Семей абақтысы. Тор көздің ар жағынан болмашы ғана сәуле байқалады.

Тергеуші Ахметтен жауап алып отыр.

Тергеуші:

Сіз он жыл бойы мұғалімдік қызмет атқарған екенсіз. Балаларға білім беруге үкіметтің қарсылығы жоқ. Бірақ, қазақ халқының атынан жазылған петицияға сіз де қол қойыпсыз. Сондағы мақсатыңыз не?

Ахмет:

Мақсатым - халықтың көзін ашу, сол жолда елдің басын біріктіру, Орыс халқының Крылов деген ақыны болған. Мен сол кісінің мысал өлендерін аудардым. Ол да сондай игі мақсаттан туған.

Тергеуші:

Сіздің өкеніз Байтұрсын Сібірге айдалған екен. Не үшін айдалғанын жақсы білетін шығарсыз.

Ахмет:

Ол кезде мен он үштегі баламын.

Тергеуші:

Сіз айтпасаңыз, мен айтайын. Ол ояз Яковлевке қол көтеріп, басын жарған, яғни, бұзақылық жасаған, сол үшін жазасын алған. Ал сіз болсаңыз тағы да ел арасына іріткі салғыңыз келеді.

Ахмет:

Іріткі емес, ол өмірлік мәселелер. Біздің петицияда көрсеткен негізгі мәселеміз жер мәселесі. Жер дауы деген қазақта ежелден бар. Қазақ жеріне переселендердің кейінгі кезде көп келіп жатқаны рас, соны тоқтата тұруды өтінгенбіз. Екінші - жергілікті халыққа земство берілуі керек. Үшінші, қазақ халқы мүфтиге қарауы керек, өйткені, олар мұсылман халқы болып есептеледі деп жазғанбыз.

Тергеуші:

Бірақ, сіздің бұл пікіріңізге қазақтың белгілі болыстары, тіпті олардың тілмаштарына дейін қарсы ғой.

Ахмет:

Ол олардың жеке пікірі. Мен өз пікірімде қаламын.

Тергеуші:

Жарайды! Бүгінгі әңгімені осымен доғара тұрайық. Конвой! Тұтқынды алып кетіңіз.

Ахмет шығып кетеді. Артында мылтық асынған конвой.

Сахна айналады.

Абақты камерасының терезесінде темір тор.

Ахмет:

Қайран, Абай! "Ойында жоқ бірінің Салтыков пен Толстой" дегенде, ұлы ақынның көкірегі шерге толған екен-ау. Ой үстінде жүрегіме оқ тиіп, сол қансыраған жараның орны өлі бітпей келеді.

Отырмын абақтының бөлмесінде,
Бұйрықсыз, көз жетеді өлмесіме.
Есіктің құлпы мықты, күзетші көп,

Ажалдан басқа ешкім келмесіне.

Қоршаулы айналасы биік қорған,
Берік қып салған темір терезесіне.
Қалайша мұны көріп көңіл сенбес,
Аттанып жау келсе де бермесіне.

Қанбақпен салмағын тең бұл бір заман,
Ылаж жоқ жел айдаса ермесіңе,
Тайпалған талай жорға, талай тұлпар,
Тағдырдың кез келіп түр кермесіне.
Солардан жаным - төнім ардақты емес,
Орынсыз күйзелейін мен несіне!

Ахмет тұрған орын жап-жарық. Екінші бұрышқа сәуле түседі. Ол жерде қара киімді, әлде адам, әлде басқа бір мақұлық па, әйтеуір, қара киімді көлеңке көзге түседі. Оның екі жағынан да жарық түсіп, көлеңкесінің өзі арбып, бүйі құсап көрінеді.

Төртінші көрініс

Сахнада қара көйлек киген, басына ақ жаулық салған Бәдірисафа.

Бәдірисафа:

Ахметпен кездескенім күні кеше ғана сияқты еді. Уақыт не деген жүйрік?! Тағдыр ісіне көнбеске шараң жоқ.

"Жақсының аты өлмейді" деген рас екен. Ахмет дәл қазір менің жанымда тұрғандай.

Алдынан жас жігіт жолығады:

Жігіт:

Армысыз, Бәдеш апа!

Бәдірисафа:

Бар бол, балам! Танымадым ғой, кім боласың?

Шәкірт:

Мен Ахаңның шәкіртімін, апа! Ол кісі маған Әуликөл деген жерде сабақ беріп еді. Сабақтары қандай тағылымды еді?!

Әлі есімде, тақтаға араб әрпімен "Ш" әрпін таңбалайтын.

Балалар, қарандар!

Бұл аш шал,

Бойыңа назар сал!

Сақал-шашы ақ,
Қайраты қайтқан шақ.
Ауқаты - шабак,
Сусыны шалап,
Қатқан аш, арық,
Бұл сондай шатақ шал!

дегеннен кейін "ш" әрпін енді қайтып ұмытпайтынбыз.

Бәдірисафа:

Рахмет, балам! Аханның халқына жасаған жақсылығын елі ұмытпас. Ол кісі төңірегін жарық қылған жалын, жаратушының жіберген нұры секілді кісі еді ғой, жарықтық!

/музыка ойналады/

*Сахнаның ортасындағы Ахаң суретіне жан біткендей болады.
Сурет тұрған орыннан Ахмет шығады.*

Ахмет рухы:

Ия!

Мен кешеден келген жарық нұрмын,
Тәуелсіздік заманды танып тұрмын.
Бәдірисафа, өзінді ойда жоқта
Қарқаралы жерінде жолықтырдым.

Бәдірисафа:

Әуелі Алла жаратқан,
Әулие-әмбие ұрпағыңды қолдасын,
Неге есімде болмасын?!
Ол бір жарқын күн еді,
Әлі есімде түрмедегі өңі қашқан реңің.
Бірақ, батыл серпіп тастап қараңғылық түнегін,
Сен сонда да жап-жарық боп тұр едің.

Ахмет рухы:

Қинамайды абақтыға жапқаны,
Қиын емес дарға асқаны, атқаны.
Маған ауыр осылардың бәрінен,
Өз ауылымның иттері үріп қапқаны.

Сахна көмескіленіп, екі бұрыштан екі көлеңке шығады.

1-ші көлеңке:

Біздің көзіміз орыс оқуы, орыс тілі арқылы ашылды. Ал Қарқаралыдағы Ахмет Байтұрсынов дейтін мұғалім басқаратын училищеде ылғи қазақ балалары оқиды. Олардың арасында тіпті

бірде бір орыс баласы жоқ. Оқитын балалар бар, бірақ оларды Байтұрсынов ұлтшыл болғандықтан әдейі алмаған. Ал жақында сол оқу орнындағы қазақ шәкірттері бір сарттың баласын жабылып сабапты. Ахметті Бірінші Думаның мүшесі Әлихан Бөкейханов қолдайды. Ол да соған сүйеніп, ойына келгенін істеп отыр. Балаларды тек қазақша оқытып, қазақ дәстүрін үйретеді. Үкіметке қарсы ғайбат сөздер айтады.

2-ші көлеңке:

Ахмет Крыловтың мысалдарын аударарды. Бірақ, оның өңін айналдырып өзгертіп, ұлтшылдық пиғылын танытуға қолданып жүр. Мысалы, "Қасқыр мен Тырна" деген өлеңін "Қасқырдай қара жүрек залымдардың Жүрмендер түсіп кетіп тамағына" деп аяқтапты. Қасқыр деп отырғаны ұлы орыс халқы екені, қазақты қойға теңегені тайға таңба басқандай белгілі.

1-ші көлеңке:

Ахмет басқарған "Қазақ" газеті қазақ тілін бірінші орынға қояды, балаларды осы тілде ғана оқытуға үгіттейді. Ахмет орыс сөздерін де менсінбейді, көп сөздерге қазақ тілінде балама тауып, балалар санасына солай сіңіруге тырысады. Бұл үшін губернатор мен полиция оған бірнеше рет айып салды, тұтқынға алу туралы шешім де шығарды, алайда оның достары мен жақындары қажетті ақшаны жиып беріп, құтқарып алды. Газетте ел басқарған жақсыларға тіл тигізген мақалалар басылады.

2-ші көлеңке:

"Қазақ" газетін шығарушы Ахмет Байтұрсынов һәм Міржақып Дулатов өздерінің агенттері һәм шkolдағы шәкірттері арқылы қазақ халқын өкіметке қарсы тұруға құтыртып жатыр. Түрік пен неміс орысты жеңіп тұр, қамсыз қалмаңдар, кезі келді, қимылдап қалыңдар деп жол береді. Және де халыққа түсіндіреді: "Қазақ Россияға қарағаннан бері орыс үкіметі қазаққа пайдалы закон шығарып көрген жоқ, қазақты жұрт екен демейді, жерден ақымақ болып айырылды" дейді.

Ахмет рухы:

Іші лас, сырты таза залымдардың арбауына алданба, бауырларым!

Есінді жи!

Еркін далам қайда?

Еркін көшкен ел қайда?

Бетегелі бел қайда?

Шағалалы көл қайда?

Малың алдауда.
Жаның арбауда.
Жақының қамауда.
Тілің күрсаулы.
Адымың тұсаулы.
Лақ күрлы бақырмай,
Өлемісін, япырмай!

Бәдірисафа:

Қазақ халқы : "ит үреді, керуен көшеді" демей ме?!
Сіз секілді халық қамын ойлаған азаматқа табыстырған.
Тағдырыма ризамын!

Ахмет рухы:

Рахмет, Бөдеш! Сенің ықыласыңа ұлы Абай сөзімен жауап
берейін:

"Дүниядә сенен артық маған жар жоқ!"
/ осы әннің әуені ойналып, кейіпкерлер кетеді/.

Бесінші көрініс

*Жұпыны бөлме. Кітап сөресі мен музыкалық аспаптардан
басқа артық бұйым жоқ.
Сахнада Елдес пен Эльза.*

Елдес ән бастайды:

Мәриям Жагор деген орыс қызы,
Он бес пен он алтыға келген кезі.
Жігітке Дудар деген ғашық болып,
Сондағы Мәриямның айтқан сөзі.

Эльза қосылады:

Дудар-айым, дудым,
Сенің үшін тудым.
Шіркін-ай, Дудар-айым, дудым-ай!

Елдес:

Мынандай өнге кейіпкер болған Дударда не арман бар ?

Эльза:

Дударға ғашық болған Мәриям да тегін емес-ау.

Елдес:

Екеуі бір-біріне сай болған ғой.
Ахмет Байтұрсынов та жас кезінде Іңкәр деген қазақ
қызына ғашық болған. Оның "Аққұмның бір қызы бар. Іңкәр

атты" деген өнін қазір екiнiң бiрi бiледi. Бiрақ, онымен қосылуды тағдыр жазбапты.

Эльза:

Елдес, сен бiлесiң бе, Ахаң Бәдеш апайға үйленгенде ауылдағы туыстары үнатпапты деседi, ұлты басқа деген болар. Бiздiң де жағдайымыз сол кiсiлерге ұқсас емес пе?!

Елдес:

Ұқсас болғанда қандай?! Егiз қозыдай айнымайды десе де болады. Ахаң елге барғанда осы сауал оның да алдынан шығыпты. Ауылдастары: "Өзiңiз қазақ бола тұра, келiншектi басқа ұлттан алуыңыз қалай?"-деп сұраса керек. Сонда Ахаң: Ол рас!

Мына отырған Александра Ивановна,
Ризамын маған оны Тағдырдың қиғанына.
Бiр қазақ бiр көпiрдi мұсылман қылса,
Татиды он қазақтың иманына,- деп жауап берiптi.

Эльза:

Тауып айтқан екен.

Елдес:

Ахаң жан-жарын мұсылман дiнiне кiргiзiп, құлағына азан айтып, Александра атын өзгертiп, Бәдiрисафа деп ат қойған. Некелерiн қиып, неке суын iшiп дегендей, қазақы салт-дәстүрге сай үйленген. Әлихан Бөкейхановтың жұбайы да орыс қызы. Ол кiсi де қазақша-орысшаға бiрдей.

Эльза: /сықылықтап күлiп/

Ой, Елдес, олар орысша және қазақша бiлсе жетiп жатыр. Ал менiң ана тiлiм немiс тiлi ғой. Сонда маған үш тiлдi бiлу керек қой.

Елдес:

Ендеше сен маған немiс тiлiн үйрет, мен қазақ тiлiнен қолқабыс жасайын. Тiл бiлгеннiң пайдасы болмаса, зияны жоқ.

Эльза :

Витте!

Елдес:

Данке!

Эльза:

Тiл дегеннен шығады, мен баяғыда Ташкенттен

Қызылордаға кетіп бара жатқанда Міржақыпқа хат беріп жібергенің есінде ме?

Елдес:

Ол бір ұзақ хикая. Онда мен математикалық формулалардың белгіленуі жөніндегі мәселелер туралы Аханмен ақылдасқым келген. Сол хат тергеушілердің қолына түсіп, есімізді шығарған. Әлгі үсті-басы түгел былғары, түсі суықтар формуланы құпия шифр деп ұғып, басымызды өңкі-төңкі қылған.

Эльза:

Рас, рас! Сол кездегі көрген қорлық өмірі естен кетер ме?

Елдес:

Жарайды, еркем! Мен баспа жаққа барып келейін.

/Есіктен шығып кетеді. Бәдірисафа кіреді/.

Эльза:

Армысыз, Бәдеш апа! Кімді айтса сол келеді деген рас екен. Әлгінде ғана Елдес екеуміз сіздерді әңгіме қылып едік.

Бәдірисафа:

Соңғы кезде біртүрлі жүрегім қобалжып, мазам кетіп жүргені.

Эльза:

Ол аумалы-төкпелі заманның ауа райына байланысты шығар. Ахан мен Елдес те келешек үшін жандарын шүберекке түйіп, жарғақ құлақтары жастыққа тимей жүр ғой.

Бәдірисафа:

Біз осындай қысылтаяң шақта оларға сүйеу болуымыз қажет.

Эльза:

Дұрыс айтасыз! Сүйей де, сүйе де білуіміз керек. Шынымды айтсам бар ғой, осы Елдестің етегінен ұстап, тағдырымды қосақтағалы адал да аңғал қазақ халқын керемет жақсы көріп кеттім.

Бәдірисафа:

Ұзағынан сүйіндірсін!

/қолына мандолин аспабын алады/

Домбыра шертуді үйренгім келіп еді, икемге келмей жүр.

Эльза:

Ендеше Абайдың әнін айтайық. Мен бастайын. Сіз қосылыңыз, Бәдеш апа!

Екеуі қосылып әндетеді:

"Қаранғы түнде тау қалғып,
Ұйқыға кетер балбырап.
Даланы жым-жырт, дел-сал қып
Түн басады салбырап.
Шаң шығармас жол-дағы,
Сілкіне алмас жапырақ.
Тыншығарсың сен-дағы,
Сабыр қылсаң азырақ".

/ екеуі құшақтасып, бірге кетеді/

Алтыншы көрініс

Орынбор қаласы. Екі қабатты үйдің алдындағы орындықта екі адам отыр. Біреуінің үстінде былғары күртке, екіншісі қара пальто, сұр қалпақ киіп, жағасын көтеріп алған.

Бұлар да көлеңкелерге қатты ұқсайды.

1-ші көлеңке:

Ахмет Байтұрсынов Кирревкомның мүшесі болып Лениннің қолынан мандат алған. Оны білетін шығарсың.

2-ші көлеңке:

Білемін. Бұл он тоғызыншы жылы шілдеде болған оқиға. Бірақ Ахмет қой терісін жамылған қасқыр десе де болады. Өйткені, сырт көзге жылтыраса да, ол ешқашан да өзінің ұлтшылдық пиғылынан қайтқан емес.

1-ші көлеңке:

Сол Кирревкомда қазақ-орыс екі жікке бөлінгені де жанағы қазақ халқының көсемі болып жүрген бүлдіргіштердің бүліншілік әрекеті болуы керек.

Орталық партия комитеті Куйбышев, Голощекин жолдастарды бас қылып Ташкенттен Москваға дейін жолға шыққанда Орынборда қандай оқыс оқиға болғанын білесіз бе? Сол ревкомның мүшесі Лукашев Байтұрсыновтың ұлтшылдығын бетіне басып, оның іріткі жасап отырғанын айтқан ғой.

2-ші көлеңке:

Естігенмін. Оған Ахмет беті бүлк етпей: Ложь! деп айқай салыпты. Лукашев алтыатарын суырып алып, сол жерде Байтұрсыновты атып тастай жаздаған.

1-ші көлеңке:

Атып тастаса обал жоқ еді. Қазақтар өзара автономия құрғанда да осы Ахмет Байтұрсынов алғашқы оқу комиссары болды, тіпті коммунистік партияға кіріп алды. Бірақ, ол партияда ұзақ болған жоқ.

2-ші көлеңке:

Саяси көзқарасына байланысты партиядан шығарылғанын білемін.

1-ші көлеңке:

Бірақ, осы кісінің бір оққағары бар ма, әйтеуір, қаймана қазақтар арасында ғана емес, біраз білікті басшылар да онымен санасады, беделін мойындайды.

2-ші көлеңке:

Орынбор қазақтары оның елу жылдық мерекесін де дуылдатып өткізді. Сәкен Сейфулиннің өзі сөз сөйлеп, Смағұл Садуақасов оның өмірі мен қызметі туралы баяндама жасады. Ахметтің жолдастары мен шәкірттері де аянып қалған жоқ. Міржақып Дулатов пен Елдес Омарұлы қазақшаны былай қойып, оны жер-көкке сиғызбай мақтап, орыс тілінде мақалалар жазып, газеттерге бастыртып шығарды.

1-ші көлеңке:

Александр Затаевич тіпті оның әндерін де сол жолы орындапты.

2-ші көлеңке:

Ол жастардың алдында сөйлеген бір сөзінде: "Артта қалып, езіліп келген халық қашанда озық ұлттарға тәуелді болады, сондықтан қазақ жастары елін теңдікке жеткізу үшін арымай-талмай білім алулары керек" депті.

1-ші көлеңке:

Мұның енді ұлы орыс халқына қарсы айтылған нағыз ұлтшылдық сөз екенін қалай ешкім байқамаған?

2-ші көлеңке:

Жалпы, Түркістандағы ұлт мәселесі түбегейлі шешілді деп айта алмаймыз ғой. Ал алашордалықтар сөз жүзінде болмаса, іс жүзінде ниеттерінен қайтқан жоқ. Тіпті башқұрттардың өздері Салауаттың жырын жырлап, башқұрттың бөлек мемлекетін құрғысы келетінін жақында білдік. Татарлар да "Еділ-Орал" деп аталған автономия құру ниетін жасырмайды.

1-ші көлеңке:

Міне, байқап отырсың ғой, Ахмет Байтұрсынов жалғыз емес.

Оны қолдаушылар да, табынушылар да жетіп артылады. Сондықтан теректі құлату үшін оның тамырына балта шабу керек. Бұтағын кескенмен, қайтадан өсіп шығуы мүмкін.

2-ші көлеңке:

Алашты қалаштай кескілеу керек дейсіз ғой.

1-ші көлеңке:

Ия, Ия! Бұл партияның мақсаты!

Жетінші көрініс

Ахмет рухы:

"Асықпандар, артымызда қазы бар,
Тергеп талай сүйектерің қазылар.

/Дауыс жаңғырығып, әлгі екі жол күңіреніп естіледі/.

Кен болар деп балшықты,
Көл болар деп шалшықты,
Біз үмітпен қазып ек.
Дәреті жоқ аяқтар,
Қорсылдаған саяқтар,
Былғамасын қасынды-
Қасиетті басынды-
Қазаққа не жазып ек?!
Байлаттырған қолымды,
Бөгеттірген жолымды,
Жақыным бар, жатым бар,
Хабарлана жатындар,
Мен сендерге жүгіндім
Төресі әділ қазы деп".

*Сахна бұрышында қара былғарымен қапталған қара стол.
Қара қағазбен тысталған папка, қара телефон. Тергеуші Ахметтен
жауап алып отыр.*

Тергеуші:

Қазір мына анкетаға қол қою керек. Мүқият тыңдап отырыңыз. Тағы бір оқып шығайын.

Аты-жөніңіз - Байтұрсынов Ахмет. Туған жеріңіз Қостанай

облысының Торғай шаһары /мысқылдап/ Қарай көр! Торғай деген кішкентай ауыл емес пе ?!

Ахмет:

Әркімнің туған жері - Мысыр шәрі деген. Торғай кішкентай екені рас. Бірақ, орыстар да оны қала деп атаған.

Тергеуші:

Жарайды! Тұрған жеріңіз - Алматы.

Ахмет:

Дұрыс!

Тергеуші:

Түтқынға алынған уақытта еш жерде жұмыс істемеген көрінесіз.

Ахмет:

Тиіп-қашып оқытушылық жұмыспен айналысқанмын.

Тергеуші:

Шыққан тегіңіз - орта шаруа. Өткен саяси жолыңыз деген графаға "Алаш" партиясының мүшесі болған деп жазамыз. 1930 жылы контрреволюциялық қызметіңіз үшін сотталғансыз. Бәрі дұрыс қой.

Ахмет:

Алып-қосарым жоқ.

Тергеуші:

Әйеліңіз - Байтүрсынова Бөдірсафа.

Ахмет:

Ия!

Тергеуші:

Денсаулық жағдайыңыз?

Ахмет:

Құдайға шүкір!

Тергеуші:

Жоқ! Олай деп қағазға жаза алмаймын ғой. Менің қолыма

тиген анықтамада жұмыс істейтін шамасы жоқ, мүгедек деп жазылған. Ендеше анкетада да солай көрсетеміз.

Ахмет:

Ықтиярыңыз білсін!

Тергеуші:

Ендеше /қағазды ұсынады/ мына араға қолыңызды қойыңыз.

Ахмет қолын қояды.

Тергеуші:

Сондай мәдениетті, әдепті адам екеніңіз түріңізден де, сөзіңізден де көрініп тұр. Соншама ақылмен мынандай былыққа шатылғаныңыз өкінішті.

Ахмет:

Менің былыққа қатысым жоқ. Еліме қарсы ерсі қылық жасаған жерім жоқ.

Тергеуші:

Жарайды, алған бетіңізден қайтпайтыңызды білемін. Мен сізді шынында да сыйлағаннан сіз деп сөйлесіп отырмын. Енді өзіңізге тағылған айыптың қорытындысын оқып берейін.

1921 жылы Орынбор қаласында контрреволюциялық ұйым құрғансыз. Орта Азиялық пантюркистік ұйымның басшысы Валидовпен тығыз қарым-қатынаста болып, байланыс жасағаныңыз үшін сотталып, денсаулығыңыз нашарлауына байланысты мерзімінен бұрын босап шыққансыз. 1917-1919-шы жылдары Кеңес үкіметіне қарсы әрекет жүргізгеніңіз дәлелденген. Революция жеңіске жеткеннен кейін оған қарсы астыртын ұйым құрып, оның басшыларының бірі болғансыз. Алматыға қайтып оралғаннан кейін де контрреволюциялық түркі халық партиясының белсенді мүшелерінің бірі Қабдалиевамен жолығып, байланыс орнатқансыз.

Ахмет:

Жоқ, соңғы кезде мен бірыңғай оқу-ағарту жұмысымен айналыстым. Ешқандай саяси күреске қатысқан жоқпын. Одан кейінгі уақытта саналы түрде бас тартқанмын.

Тергеуші:

Сонда сізге еліңізді кім басқарса да бәрібір дегіңіз келе ме?

Ахмет:

Менің идеалым - қазақ халқының тұрмыс жағдайын, мәдениетін мүмкін болғанша көтеру, ал мұның өзі оның игілікті дамуының алғы шарты болғандықтан мен осы мұратты қандай билік қамтамасыз ете алса, соған риза болмақпын...

Тергеуші:

Мемлекеттің киргиз атауын қазақ атауына өзгерткенде де осындай пиғылда болдым демексіз бе?

Ахмет:

Ия, онда тұрған не бар?! 1925 жылы автономиялық республикалар советтерінің съезінде: "енді тарихи шын атымызды әлемге дұрыс әйгілеу біздің міндетіміз. Шын атымыз Қырғыз емес, Қазақ. Одан бас тарту алты-жеті миллион ұл-қызы бар ұлттың өз атын не жоғалтып, не жасырып, басқаның атына зорлық ия қанағат қылып жүре беруі тарих алдында ұят болады" - дегенмін. Тарихи әділдік қалпына келді, біздің де көңіліміз тынды.

Бөлме іші тағы қара көлеңкеленіп, бұрыштан қап-қара албастыдай еңсені басқан көлеңкелер елес береді.

1-ші көлеңке:

Ахметті мәдениеті биік, зиялы адам деседі. Олай деуге ауыз бармайды. Өйткені ол кеменгер орыс халқының мәдениетін мойындамайды. Тіпті аузына да алмайды. Мәселен, "Мәдениет тарихы" деген кітабында қазақ ұлтының мәдениетін жер-көкке сиғызбай мақтайды, ал ескіліктің сарқыншақтары туралы жұмған аузын ашпайды.

2-ші көлеңке:

Ендігі ел азаматы біз боламыз. Шығатын төр де біздікі, іш-етін ас та біздікі. Иіліп төсек, жантайып жастық болмайтындар болса, е-хе-хе, олардың да жөнін табармыз. Алашпыз, азаматпыз деп жүргендердің тұқымын түздай күртып, артында із де қалмайтындай қылу керек.

Ахмет рухы: /дауыс алыстан талып жеткендей естіледі/

Қаз едік қатар ұшып қаңқылдаған,
Сахара көлге қонып салқындаған.
Бір өртке қаудан шыққан душар болып,
Не қалды тәнімізде шарпылмаған!/
Алаштың адамының бәрі мәлім,
Кім қалды таразыға тартылмаған?